

ARABCA ESERLERE DÂİR
BİR KATALOG HAKKINDA

Ramazan Şeşen

Paris'de bulunan meşhur Milli Kütüphâne (Bibliothèque Nationale) müessesesi, şimdiye kadar yaptığı yayınlar vasıtasıyla, ilim âlemine çeşidli sâhalarda yardımcı olmuştur. Bilhassa, burada çalışan görevlilerin hazırladıkları Doğu ve Batı'nın yazma eserlerine âit kataloglar, bilim dünyası için çok istifâde edilen birer mürâcaat kitabı hâlinde kütüphânelerimizde yer almış bulunmaktadır. Dâima faydalandığımız bu nevi eserlerden bir tânesi de, 1978 yılında Georges Vajda ve Yvette Sauvan'ın işbirliği ile çıkan, *Catalogue des Manuscrits Arabes, ikinci kısım, Manuscrits Musulmans* adlı eserdir. Bahis konusu katalog, XXXV+332 sahifeden ibâret olup, bu serinin ikinci kısmını teşkil etmektedir. Burada, 590-1120 numara arasında yer alan islâmî devre âit arapça yazmaların tavsifi yapılmaktadır. Bu cildin VII-VIII. sahifelerinde, Yazmalar kısmı şefi Marcel Thomas tarafından yazılan «takdim»; IX-XII. sahifelerinde G. Vajda tarafından yazılan «önsöz»; XIII-XXII. sahifelerinde, Şark Yazmaları Kısmı şefi Marie-Rose Séguy tarafından yazılan «Arapça Yazmalar Kısmı'nın târihçesi (*Fonds Arabes, Introduction Historique*)» ve XXXIII-XXXV sahifelerinde «bibliyografya» ile 3-332. sahifelerinde, «katalog kısmı (nr. 590-1120)» ve baştaki cild kapagından sonra da en başta 1 sayfalık «ilâveler ve düzeltmeler» bulunmaktadır.

Bu katalogun hazırlayıcısı G. Vajda, daha önce Bibliothèque Nationale'de bulunan arapça müslüman yazmaların tamamının muh-

tasar bir kataloğunu *Index général des manuscrits arabes musulmans de La Bibliothèque Nationale de Paris* (éditions du Centre National de La Recherche Scientifique, Paris 1953) adı altında ve 743 sahife hâlinde neşretmişti. Bu muhtasar kataloğun s. III-VII arası «tenbih (avertissement)», s. 1-240 arası müelliflerin indeksi, s. 243-740 arası eserlerin indeksi, s. 741-742 arası ilâveler ve düzeltmelerdi. Bu katalogta müelliflerin indeksi uzun tutulmuştu. Eserlerin indeksi kısmında sadece eserin ve müellifinin adı, numarası, yaprakları, Brockelmann'ın eserindeki yeri verilmeyle, gerekli-gereksiz konular gösterilmekle yetinilmişti. Yazmaların istinsah tarihlerine, müelliflerin meşhur isimlerine ve ölüm tarihlerine hiç temas edilmiş, katalog yazmaların değerlerini tâyin edecek ipuçlarından mahrum bırakılmıştı.

Konumuz olan cilde gelince, baş tarafa Vajda tarafından yazılan Önsöz'de Bibliothèque Nationale'deki arapça yazmalar hakkında daha önce yapılan katalog çalışmaları ve bunların neşirleri, kendisi tarafından yapılan katalog çalışmaları hakkında bilgi verilmekte, bu yeni kataloglamayı gerektiren sebepler sıralanmaktadır. Buradan öğrendiğimize göre, bu ciltten önce Bibliothèque Nationale'de bulunan *Arapça Hristiyan Yazmalar Kataloğu* Gérard Troupeau tarafından iki cild halinde 1972, 1974 yıllarında neşredilmiştir (bk. s. IX). Lâkin, ne burada ne bunu takibeden Tarihçe'de *Arapça Müslüman Yazmalar Kataloğu*'nun I. cildinin neşredildiğine dair bir kayıt vardır. Öyle anlaşılıyor ki, bu kısmın I. cildi henüz neşredilmemiş, II. cildin neşri öne alınmıştır. Marie-Rose Séguy tarafından yazılan Tarihçe'de Bibliothèque Nationale'deki arapça yazmaların nelerden ne şekilde temin edildikleri hakkında aydınlatıcı bilgi verilmektedir. Bu Tarihçe'den anlaşıldığına göre, Bibliothèque Nationale'deki arapça yazmalar Kral Kütüphanesi'nden, Institut France (Fransız Akademisi)'tan, Sorbonne ve Collège de France kitaplıklarından, çeşitli kişilerin bağışlarından, kitap temin etmek için Doğu'ya gönderilen heyetlerin, seyyahların, tüccarların, diplomatik misyonların, askerî seferlere katılanların satın aldıkları veya ele geçirdikleri yazmalardan meydana gelmiştir. Çeşitli şekillerle temin edilen yazmalarla bu koleksiyon günümüzde de artmasına devam etmektedir. Hâlen bu koleksiyonda 6990 cild yazma toplanmıştır. Gerek bu Tarihçe'den, gerekse yazmaların tavsiflerinden anlaşıldığına göre, bu yazmaların çoğu Osmanlı Devleti'ne bağlı topraklar-

dan götürülmüşlerdir. Ayrıca bu kısımda, kütüphanedeki arapça yazmalarla ilgili şimdiye kadar yapılan katalog çalışmaları ve bunların neşirleri hakkında da bilgi verilmektedir.

Cildin esasını teşkil eden katalog kısmına gelince, bu bölümde yazmalar kütüphane numaralarına göre sıralanmaktadır. Önce yazmanın numarası verilmekte, bundan sonra sırasıyla müellifin adı, eserin adı, yazmanın başı ve sonu, varsa önemli tashih notu, sonra bu kitabın başlıca mürâcaat kitaplarındaki ve bazı kataloglardaki yeri, varsa yeni neşri, sonra istinsah tarihi, müstensihî, yazı özelliği, varsa kırâat ve semâ kayıtları, daha sonra yazmanın tarihçesi ve diğer özellikleri, kâğıdının cinsi, kaç yaprak olduğu, kâğıdın ve yazılı kısmın ebâdları ve satır sayısı verilmektedir. Yazmaların tarihçesine büyük önem verilmiştir. Tabii bütün yazmalarda bu özellikleri bulmak mümkün değildir. Bazı yazmaların başı ve sonu olmadığı gibi, hangi esere âit oldukları ve müelliflerinin kimler olduğu tâyin edilememiştir. İstinsah kaydı olmayanların istinsah tarihleri tahmîni olarak asırlara göre verilmiştir. Yazma mecmûalarında ise, içindeki eserlerin veya parçaların hangi yapraktan hangi yarağa kadar olduğu gösterilmiş, ihtivâ ettiği eserlerin başları ve sonları verilmiştir. Bir eser birden fazla cilt teşkil ediyorsa, kütüphanede ayrı numaralarda kayıtlı olduğu için, her ciltte zikredilen tavsif şekli tekrarlanmıştır. Bir eser birden fazla yerde geçiyorsa mürâcaat kitaplarındaki yeri birinci geçişinde verilmiş, sonraki geçişlerde oraya havâle edilmiştir. Bu ciltte kataloglanan yazmalar gözden geçirilince şu neticeye varılıyor: içlerinde bazı değerli yazmalar olmakla beraber, çoğu yeni istinsah edilmiş olup, nüshası bol olan eserlerdir.

Katalog dikkatli ve güzel hazırlanmakla, başında bir sayfalık ilâveler ve düzeltmeler cedveli verilmekle beraber, bazı eksik tarafları da vardır. Bu eksiklikleri, usûl hatâları ve yanlışlıklar olmak üzere iki kısımda mütâlâa etmek mümkündür.

Usûl hatâları : Müelliflerin meşhur isimleri belirtilmemiş ve ölüm tarihleri verilmemiştir. Bunlar yazmaların değerini göstermekte en önemli yardımcı unsurlardandır. Mürâcaat eserleri ve yeni neşirler, baş ve sondan sonra verilmiş; hemen eser adından sonra zikredilse daha iyi olurdu. Burada yazmanın de Slane kataloğundaki ve *Index général*'deki yeri gösterilmeliydi. Brockelmann'ın *GAL*'ının

esası ile *Supplement*'inin arası virgülle ayrılmalıydı. Zirâ, bunların ikisi ayrı değil bir eserdir. HĤ (Hacı Halife) eser adını değil, müellif adını gösterir. Bu cihetle italik değil, düz yazılmalıydı. Müellif transkripsiyonu telâffuza uydurarak şemsi harfleri okunuşlarına göre yazmıştır. Buna göre, Abû ve fî kelimeleri kendilerinden sonraki kelimeye vasl edilirken uzatma işareti konmamalıydı. Bunlarda da okunuş gözetilmeliydi. Şahıs ve kitap adlarında majüskül harflere daha iyi dikkat edilmeliydi. Bazan aynı müellif ve eseri birbiri peşine tekrarlanıyor. Bu gibi yerlerde aynı müellif ve aynı eser dense kâfi gelirdi. Başlar ve sonlar verilirken hemze-i vasıldarda (.) işareti konmuştur. Bu işaret hemze-i ka' işaretidir. İstinsah tarihlerinde asır verilirken hicrisi de gösterilmeliydi. Bazı eserlerden not şeklinde alınan iktibaslar eserin tamamıymış gibi gösterilmiştir (bk. nr. 606/3, 610/2, 3, 4, 5).

Katalog tetkik edilince nr. 590-674 arasının Kur'an ilimleriyle, nr. 675-783 arasının Hadis ilimleriyle, nr. 784-1120 arasının Fıkıh ilimleriyle ilgili yazmalara ayrıldığı görülmektedir. Bu husus belirtilmeliydi.

Düzeltilme cedvelinde gösterilmeyen hatâlar :

Yazmaları görmemiz mümkün olmadığı için nüsha tavsifleri hakkında bir şey dememize imkân yok. Yeni neşirlerde eksiklikler olduğu görülmekte. Katalogu bir defa inceledikten sonra aşağıdaki hataların gözden kaçtıkları anlaşılabilir. Şöyle ki, s. XV, str. 15 deki al-Cazâ'irî kelimesi al-Cazârî şeklinde, nr. 590 str. 2 deki إفضاله kelimesi أفضاله şeklinde yazılmalı; nr. 590, 591 aynı eserin nüshaları olup, eserin asıl adı ikincide verilmiştir. Birincide de aynı isim verilmeliydi; nr. 598 str. 7 deki bozuk kelime المومر olmalı; nr. 605 str. 4 deki كنت kelimesi كتب olmalı; nr. 606/4 str. 4 deki حمدا kelimesi حمد olmalı; nr. 607 deki İbn Hubayra (ölm. 560 h.)'nin eseri hatalı olarak Kur'an ilimlerinden gösterilmiş, Kâtib Çelebi ve diğer müelliflerin kaydettikleri gibi bu eser fıkıha dairdir. Gördüğümüz Serez nr. 813 (istinsah tarihi 716 h.) ve Hâlet Ef. nr. 153 deki nüshalara göre bu eserin mukaddimesi yoktur. Furû-i fıkıh kitapları üzere tertib edilmiştir. اختلفوا ve اتفقوا şeklinde yazılmış olup, fakihlerin ihtilâf ve ittifak ettikleri fikhî meselelerden bah-

seder. Eğer katalogta bahsedilen yazma kırâata âit ise bu eser İbn Hubayra'nın *al-İfşâh*'ından başkası olmalıdır; nr. 611 str. 4 deki منفتح nun ح sı iyi çıkmamış; nr. 612/1 str. 2 deki al-Mubtadi'nin hemze işareti olmamalı, aynı numara 3. eser str. 5 deki اللزاة nin أوفى القعد و أوفى و القعد ifâdesi أوفى القعد و أوفى şeklinde ve sız olmalı; nr. 616 str. 4 deki منفتح nin ح sı iyi çıkmamış ve str. 7 deki سبها kelimesi سبها olmalı; nr. 623 str. 2 deki acvibathâ kelimesi acvibatuhâ olmalı, str. 3 deki أسوة kelimesi أسوة şeklinde yazılmalı; nr. 624 nüsha tavsifi str. 6 daki al-Mâridî-nî (daha sonra defalarca gelecek) kelimesi al-Mârdînî olmalı; nr. 626 str. 3 deki أعدت kelimesi iyi anlaşılmıyor; nr. 636 str. 6 daki وما kelimesi وما şeklinde yazılmalı; nr. 641 str. 6 daki بأعين kelimesi بأعين olmalı; nr. 644/2 str. 4 deki شرح شباهه ifadesi شرح شباهه olmalı; nr. 650/1 str. 2 deki Bahş al-ma'rûf ifâdesi al-Bahş al-ma'rûf şeklinde, risâle 2 str. 4 deki فلتعصر kelimesi فلتعصر olmalı; nr. 663/14 deki lahn lügat manâsında değil, kırâattaki talhîn manâsında kullanılmalı; nr. 665/7 deki eserin adı açık değil; nr. 666/8 str. 6 daki aş-Şamunî kelimesi al-Şumunnî okunmalı; nr. 669/1 str. 3 deki Minğarizâde kelimesi Minğarizâde şeklinde yazılmalı; nr. 670 str. 2 deki إلتعاد kelimesi إلتعاد şeklinde olmalı; nr. 690 nüsha tavsifi str. 8 (sonra defalarca gelecek) deki 'Ubbâd kelimesi 'Abbâd okunmalı; nr. 720 deki eserin müellifi hicrî VIII. asrın ortalarında yaşamıştır. Meşhur al-Haţib al-Tabrizî'den başkasıdır; nr. 722/3 str. 2 deki al-Muhammadayn kelimesi al-Muhammadîn olmalı (bk. str. 6); nr. 738 deki eserin müellifi İbn Firişteh şeklinde okunur; nr. 744/4 str. 6 daki إلتعاد ifâdesi إلتعاد olmalı, risâle 5 str. 9 daki إلتعاد فى أول [ذيل] تاريخ بغداد ifâdesi إلتعاد فى أول تاريخ بغداد şeklinde olmalı. Zirâ, al-Sam'ânî'nin eseri al-Haţib'in eserine zeyidir. Risâle 7 nin adı *al-Burda* değil *al-Bur'a*'dır; nr. 747 eserin müellifi İbn Farh okunmalı, yine aynı numara str. 3 deki Abu'l-Fallâh ifadesi Abu'l-Falâh olmalı; nr. 749 daki eserin müellifi Mar'î değil, Mir'a okunmalı; nr. 750 deki eser aynı zamanda *Maşyahat İbn al-Buhârî* diye de tanınır; nr. 752 nin müellifi al-Tayyibî şeklinde okunsa daha iyi olur; nr. 760/1 deki eserin adı *Nuĥbat al-fikar* okunmalı, risâle 3 deki *Mus-*

tahtaş al-ḥaḳā'ik'in *Hâlişat al-ḥaḳā'ik* şekli daha yaygındır; nr. 762 str. 5 deki كَمَا kelimesi كَمَا olmalı; nr. 773/1 deki eserin adı *al-Ḳavl al-aşbahu* değil, *al-Ḳavl al-aşbah* şeklinde okunmalı; nr. 780/1 str. 3 deki المؤمنین kelimesi المؤمن şeklinde düzeltilmeli; nr. 791 deki eserin müellifi meşhur Sayf al-Dîn al-Âmidî'dir. Bu husus belirtilmeliydi; nr. 793 nüsha tavsifi str. 9 daki al-Hinnâ'î (sonra defalarca gelecek) kelimesi al-Hinnâ'î olmalı; nr. 799 daki eserin müellifi Şams al-Dîn al-İşfahânî diye tanınır. Nüsha tavsifi str. 2 deki ḥanḳâh kelimesi al-Ḥanḳâh şeklinde yazılmalı; nr. 802 deki eserin müellifi Aḥmad b. Kâsım al-Şabbâğ al-'İbâdî şeklinde yazılmalı; nr. 809/7 str. 2 deki al-ḳinâ'a kelimesi al-ḳanâ'a okunmalı; nr. 812/1 deki eserin adı *al-Masâ'il al-luğaziyya* şeklinde olmalı; nr. 824/1 deki eserin adı Hadis'teki şekle uygun olarak *al-Savâd al-a'zam* olmalı, risâle 3 deki al-Kamâl Ḥamdân müstensih olabilir, nüsha tavsifi str. 3 deki al-Burlusî kelimesi al-Burullusî okunmalı; nr. 825/3 ün müellifi Nûr al-Dîn ve Şalâḥ al-Dîn devirlerinde Haleb'teki Hanefîlerin şeyhi 'Alâ' al-Dîn al-Kâsânî (ölm. 587 h.)'dir. Onun adı 'İmâd al-Dîn al-Kâtib al-İşfahânî tarafından 'Alâ' al-Dîn Abû Bakr Mas'ûd b. Muḥammad al-Kâsânî şeklinde verilir (*al-Barḳ al-Şâmî*, cild V, 129, nrş. R. Şeşen). Al-Kâsânî'nin *al-Sulḫân al-mubîn fî uşûl al-dîn* adında akâ'ide dair bir eseri vardır (*al-Cavâhir al-muḫṫiyâ* II, 244-246). Bu eserin aynı eser olup olmadığı belli değil. Aynı nr. nüsha tavsifi str. 4 deki Ḳâvard kelimesi Ḳâvurd, str. 10 daki Ruḳâbâd kelimesi Ruḳâbâdî okunmalı; nr. 837-838 str. 3 deki كَم kelimesi doğru; nr. 861/4 deki al-Bilḡirâdî kelimesi al-Belḡrâdî okunmalı; nr. 866 nüsha tavsifi str. 1 deki al-Fulbavî kelimesi al-Filibevî olmalı; nr. 892 nüsha tavsifi str. 5, 6 daki al-Amâsavî kelimesi al-Amâsyavî şeklinde, nr. 902/1 deki al-Ḳüçhişârî kelimesi al-Ḳoçhişârî olmalı; nr. 950 deki eserin asıl müellifi Zakariyyâ al-Anşârî olup eser talebelerinden biri tarafından tertibedilmiştir. Metnin ifâdesi bu hususu açık olarak göstermektedir; nr. 1005 deki eserin müellifi Azru'a'ya nisbetle al-Azru'î okunmalı; nr. 1013/10 un müellifi al-Bidlîsî şeklinde, nr. 1032 nüsha tavsifi str. 1 deki al-Ḥumşî kelimesi al-Ḥimşî şeklinde yazılmalı; nr. 1057/27 str. 3 deki أفرادا kelimesi أفرادا olmalı; nr. 1073 str. 11 deki bâb başlığı *bâb ḳavluhâ... lâ tac'alâ* şeklinde yazılmalı; nr. 1093 str. 5 deki النيوب ta vasıl hemzesi unutulmuş.